

МОРОЗ О. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та
процесу факультету № 6
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.44

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.13>

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

У статті досліджено та здійснено аналіз поняття цивільно-правового договору з точок зору правочину, правовідношення та документу. Вказано на те, що єдиний термін договір поширюється на різні за змістом правові явища, а саме: домовленість, що виступає різновидом правочину; правовідношення, що виступає наслідком укладеної домовленості; і документ, як форма існування договірного правовідношення. Визначено, що зміст домовленості полягає у взаємному волевиявленні сторін цивільно-правового договору. Вказано на те, що цивільно-правовий договір розглядають як зобов'язальне відношення, врегульоване нормами цивільного права, учасники якого є носіями суб'єктивних прав та обов'язків. Визначено, що з приводу співвідношення значущості закону та цивільно-правового договору у літературі є три точки зору. Проаналізовано «вольову теорію» прихильники якої вважають, що договір як вольовий акт контрагентів – першоджерело, а закон тільки доповнює чи обмежує їх волю. Досліджено теорію «пріоритету закону», прихильники якої вважають, що цивільно-правовий договір наділений тільки похідним від закону правовим ефектом. Здійснено аналіз «емпіричної теорії», прихильники якої вважають, що воля сторін зумисно направлена на певний економічний ефект; при цьому наслідки договору уявляються як засоби його здійснення, про які сторони можуть і не мати досить чіткої уяви. Досліджено «суб'єктивну» і «об'єктивну» теорії договору. Вказано, що «суб'єктивна» теорія визначає договір як згоду двох або більшої кількості осіб, направлену на встановлення взаємних прав та обов'язків. «Об'єктивна» теорія договору визначає вплив держави на процес укладення та виконання договорів, що ґрунтуються на формальній рівності сторін у договорі і свободі їх волевиявлення. Визначено, що цивільно-правовий договір потрібно визначати як юридичний акт двох або більше осіб, заснований на їх погоджених діях, виражений у вільному волевиявленні, спрямований на досягнення єдиного правового результату, який полягає у встановленні, зміні і припиненні цивільних прав та обов'язків і зафіксований у встановленій законом формі.

Ключові слова: поняття договору, цивільно-правовий договір.

Moroz O. V. The Concept of the Civil Law Contract

The concept of the Civil law contract is investigated and analysed in terms of deed, legal relationship and an act. It is pointed that the single term “contract” applies to different legal phenomena, namely: an agreement that is a type of deed; legal relationship resulting from the concluded agreement; and a document as a form of existence of a contractual relationship. It was determined that the content of the agreement is in the mutual expression of the will of the parties to the civil

law contract. It is pointed out that the civil law contract is considered as a binding agreement enforced by the civil law rules, the participants of which possess subjective rights and obligations. It was determined that there are three points of view in the literature regarding the relationship between the significance of the law and the civil contract. The “will theory” was analyzed, the supporters of which believe that the contract as a voluntary act of the counterparties is the primary source, and the law only supplements or limits their will. The theory of “priority of the law” was studied, the supporters of which believe that a civil law contract is endowed only with a legal effect derived from the law. An analysis of the “empirical theory” was carried out, the supporters of which believe that the will of the parties is deliberately aimed at a certain economic effect; at the same time, the consequences of the contract are imagined as means of its implementation, about which the parties may not have a clear idea. The “subjective” and “objective” theories of the contract are studied. It is indicated that the “subjective” theory defines a contract as an agreement between two or more persons aimed at establishing mutual rights and obligations. The “objective” theory of the contract determines the influence of the state on the process of conclusion and execution of contracts based on the formal equality of the parties to the contract and their freedom of expression. It was determined that a civil law contract should be defined as a legal act of two or more persons, based on their agreed actions, expressed in free will, aimed at achieving one legal result, which consists in establishing, changing and terminating civil rights and obligations and recorded in the form prescribed by law.

Key words: *concept of contract, civil law contract.*

Вступ. У юридичних відносинах, формою яких є договір, заснований на вільному волевиявленні його учасників, відбиваються й економічні відносини. Договір виступає основною правовою формою, що забезпечує обмін між учасниками цивільно-правового і господарського обороту. Договір являється найбільш оперативним та гнучким засобом вивчення потреб ринку та виступає як спосіб зв'язку між виробництвом та споживанням, що тягне за собою негайну реакцію виробника. Отже, договірно-правова форма виступає способом забезпечення необхідного балансу між попитом та пропозицією й наповнює ринок тими товарами, яких потребує споживач.

Враховуючи зростаючу роль договору в умовах ринкових відносин, виникає необхідність наукової розробки загальних питань цивільно-правових договорів, що мають методологічну значимість для розвитку договірних відносин. Оскільки загальні положення про договір поширюються на всі види цивільно-правових договорів, що використовуються в різних сферах суспільного життя, то необхідно більш детально вивчити поняття цивільно-правового договору. Дана проблематика є досить актуальною та потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На питання поняття цивільно-правового договору вже була звернена увага в правовій літературі деякими вченими-цивілістами, а саме: С. О. Бородовським, О. С. Іоффе, В. В. Луцем, О. О. Красавчиковим, В. Г. Олюхою та іншими ученими.

Постановка завдання. Мета дослідження – загальне дослідження та аналіз поняття цивільно-правового договору.

Результати дослідження. Термін договір у теорії цивільного права доцільно розглядати з трьох точок зору: правочину, правовідношення та документу. Варто зазначити, що теоретична аргументація, яка знаходиться в основі такої думки, полягає в тому, що єдиним термін договір поширюється на різні за змістом правові явища, а саме: домовленість, що виступає різновидом правочину; правовідношення, що виступає наслідком укладеної домовленості; і документ, як форма існування договірного правовідношення.

Зміст домовленості полягає у взаємному волевиявленні сторін цивільно-правового договору як юридичній дії. Змістом договірного правовідношення є права та обов'язки

сторін цивільно-правового договору, що виникають в результаті досягнення домовленості між сторонами за усіма істотними умовами цивільно-правового договору. Зміст документу в його значенні договору виступають зафіксовані на матеріальному носії пункти домовленості, завдяки яким розкриваються суб'єктивні права і обов'язки сторін цивільно-правового договору [1, с. 29].

Цивільно-правовий договір повинен породжувати права та обов'язки. Дії як юридичні факти мають завжди вольовий характер та поділяються на правомірні й неправомірні, а цивільно-правові договори відносяться до різновиду юридичних фактів, тому представляють собою вольові та правомірні дії фізичних та юридичних осіб, спрямовані на встановлення, зміну і припинення цивільних прав та обов'язків.

Цивільно-правовий договір розглядають як зобов'язальне відношення, врегульоване нормами цивільного права, учасники якого є носіями суб'єктивних прав та обов'язків. Проте, поняття «договірне зобов'язання» та «договір» – не є аналогічними юридичними категоріями, оскільки перше поняття за змістом є ширшим за друге, тому що договір виступає як одна з підстав виникнення зобов'язання. Сторони цивільно-правового договору можуть поставити виникнення зобов'язання у залежність від певного юридичного факту, отже, договір як юридичний факт буде передувати зобов'язанню.

Цивільно-правовий договір визначають як дво- чи багатосторонні дії сторін договору, що спрямовані на досягнення певного правового результату. У даному випадку поняття цивільно-правового договору звужується до значення юридичного факту, який сам по собі не має матеріального змісту. Дане смислове значення не може дозволити виявити усі істотні ознаки цивільно-правового договору, оскільки угода сторін не виступає договірним відношенням, а тільки переслідує ціль його встановлення. У такому ракурсі розгляду цивільно-правовий договір є не лише особливим юридичним фактом, що встановлює зв'язок між юридично рівними суб'єктами, проте є й засобом регулювання суспільних відносин. Досліджуючи особливості цивільно-правового договору як домовленості сторін та зобов'язального правовідношення ми маємо можливість уточнити сутність договору. Цивільно-правовий договір як юридичний факт виступає підставою виникнення зобов'язальних правовідносин, у яких сторонам надається змога взаємодіяти один з одним шляхом реалізації взаємних прав та обов'язків, які охороняються й гарантуються державою.

Цивільно-правовий договір деякі цивілісти розглядають як зобов'язальне правовідношення, змістом якого є взаємні права і кореспондуючі обов'язки сторін [2, с. 83]. Аналіз поняття договору як зобов'язального правовідношення дає можливість встановити властиві йому якісні характеристики [3, с. 414–416]. Укладення цивільно-правового договору веде до виникнення певного виду відносин, основою яких є встановлення юридичного зв'язку між учасниками такого договору. Отже, зміст договірної зв'язку визначається як здійснення дій, що забезпечують досягнення цілі учасників цивільно-правового договору і задоволення їх інтересів. Проте не кожен договір може породжувати правові наслідки у сфері зобов'язальних правовідносин. Необхідно виходити з того, що поняття цивільно-правового договору складається із двох груп елементів. Одні характеризують юридичну конструкцію цивільно-правового договору, а інші – істотні характеристики такого договору.

Юридичною конструкцією цивільно-правового договору виступає передбачена законом система взаємопов'язаних компонентів правового характеру, що забезпечує функціонування зв'язків між сторонами такого договору. Серед таких компонентів виділяють угоду сторін договору і порядок її досягнення, структуру, способи виконання цивільно-правового договору, умови й об'єм відповідальності сторін за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань [4, с. 7].

Підґрунтям будь-якого договору являється домовленість, яка заснована на волі сторін такого договору. Одні вчені вважають, що закон надає перевагу волі перед волевиявленням [5, с. 7], інші ж вчені переконані, що закон визнає перевагу волевиявлення [6, с. 22], а треті вказують на рівність вказаних елементів. На нашу думку, погоджене волевиявлення виступає юридичним фактом, що тягне за собою виникнення, зміну або припинення цивіль-

них прав та обов'язків. Отже саме з моменту волевиявлення цивільно-правовий договір вважається укладеним.

У юридичному словнику Блека цивільно-правовий договір визначено як «угоду між двома чи декількома особами, яка породжує обов'язок робити або не робити що-небудь» [7, с. 170]. Цивільно-правовий договір переважно визначається як угода двох або декількох сторін, що направлена на досягнення певного правового результату за допомогою здійснення дій правомірного характеру, внаслідок чого виникають, змінюються або припиняються права та обов'язки суб'єктів. Досліджуючи дане питання слід врахувати особливості правової природи, істотні ознаки цивільно-правового договору, і методи державного впливу та можливості обмеження свободи цивільно-правового договору в цих правовідносинах.

Цивільно-правовий договір вважається укладеним в результаті досягнення згоди між учасниками даного договору з усіх його істотних умов, є добровільним за своїм характером, а саме таким, що заснований на вільному волевиявленні його учасників. Таким чином, примушення до укладення цивільно-правового договору не є допустимим. Даний договір передбачає формальну рівність сторін як у виборі партнерів майбутнього договору на переддоговірній стадії (укладення), за критерієм загального чи взаємного інтересу або потреб різного роду, так і рівність сторін як партнерів діючого договору [4, с. 16–17].

В.Л. Мусіяка розглядає договір як основний правовий документ, який регламентує відносини інвестиційної діяльності [8, с. 51]. Соціально-економічний зміст договору полягає у передачі певних економічних цінностей, а сам цивільно-правовий договір оцінюється виходячи з вартості предмету даного договору. Тобто, важливою особливістю цивільно-правового договору виступає еквівалентний характер взаємовідносин між учасниками цього договору, хоча дане твердження може стосуватися не усіх цивільно-правових договорів.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України [9] серед підстав виникнення цивільних прав і обов'язків цивільно-правовий договір ставлять на перше місце, а у п. 1 ст. 13 і п. 1 ст. 14 ЦК [9] закріплено, що цивільно-правовий договір поряд із законами й іншими нормативно-правовими актами встановлює межі здійснення цивільних прав та обов'язків. Отже, цим визначається роль та місце договору в цивільному праві України.

У ст. 629 ЦК України [9] закріплено, що договір є обов'язковим для виконання сторонами. Отже, цивільно-правовий договір, укладений відповідно до чинних нормативно-правових актів, має обов'язкову силу для його сторін. Сторони такого договору погодилися бути пов'язаними певними умовами до повного й належного виконання усіх умов цивільно-правового договору. Дане відношення між сторонами договору визнається законом, який і забезпечує його виконання. Зміст цивільно-правового договору має відповідати вимогам закону.

З приводу співвідношення значущості закону та цивільно-правового договору у літературі є три точки зору. Прихильники «вольової теорії» вважають, що договір як вольовий акт контрагентів – першоджерело, а закон тільки доповнює чи обмежує їх волю. Іншої думки притримуються прихильники теорії «пріоритету закону». Вони вважають, що цивільно-правовий договір наділений тільки похідним від закону правовим ефектом. Третьої думки з цього приводу дотримуються прихильники «емпіричної теорії». Вони вважають, що воля сторін зумисно направлена на певний економічний ефект; при цьому наслідки договору уявляються як засоби його здійснення, про які сторони можуть і не мати досить чіткої уяви [4, с. 18–19].

У системі континентального права виділяють «суб'єктивну» і «об'єктивну» теорії договору. «Суб'єктивна» теорія визначає договір як згоду двох або більшої кількості осіб, направлену на встановлення взаємних прав та обов'язків. Сутність цивільно-правового договору, відповідно до даної теорії, полягає у збігу прагнень сторін, які домовляються. Ця теорія базується на концепції свободи особистості, та передбачає, що кожна людина має право реалізовувати свої інтереси за допомогою вільного укладення угоди, на найбільш вигідних умовах. Під час розвитку капіталістичних виробничих відносин свобода договору зазнає певних змін. З'ясовується, що вільно укладати можна тільки ті договори, що відповідають інтересам суспільства. Право більшою мірою перешкоджає неконтрольованим проявам свободи волевиявлення в договорі. Саме в цей час виникає об'єктивна теорія договору. Вона

менше ніж суб'єктивна теорія, ґрунтується на свободі сторін у договорі та більше уваги приділяє очікуванням, що повинні впливати з поведінки сторін договору. «Об'єктивна» теорія договору визначає вплив держави на процес укладення та виконання договорів, що ґрунтуються на формальній рівності сторін у договорі і свободі їх волевиявлення [10, с. 8].

В.Г. Олюха вказує, що розкриття цивільно-правового договору через термін «домовленість» звужує його зміст і фактично виключає конклюдентні дії та дії з передачі майна, що є необхідними поряд з домовленістю для укладення реальних цивільно-правових договорів. Автор визначає договір як юридичний факт, а саме як правочин двох чи більше осіб у визначеній законодавством формі, який спрямовано на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [11, с. 9]. С.О. Бородовський вказує, що автором не повністю враховано, що правочинна природа цивільно-правового договору передбачає його формування на підставі дій сторін, а домовленість – це результат таких дій. Визначення цивільно-правового договору тільки через категорію дії “розмиває” його правову природу як результат цих дій – домовленості двох та більше осіб, яка заснована на їх спільних діях, виражена в єдиному волевиявленні й спрямована на досягнення єдиного правового результату [4, с. 22].

Ученими-цивілістами визначення поняття змісту цивільно-правового договору розглядається так же неоднозначно, як і поняття цивільно-правового договору. Одними вченими зміст цивільно-правового договору пов'язується з умовами договору, а іншими – з правами й обов'язками сторін. Зокрема, М.І. Бару зазначає, що «права і обов'язки сторін знаходять своє закріплення у договорі» [12, с. 256]. Проте, О.О. Красавчиков розглядає зміст договору як систему тих умов, на яких він укладений. Вчений вказує, що договірні умови закріплюють у своєму змісті досягнення сторонами даної угоди, їхнє спільне рішення з усіх важливих для них питань становлення визначеного правового зв'язку. Отже, у самому договорі немає ніяких прав і обов'язків. У ньому тільки міститься конкретна правова модель того правовідношення, яке виникає відповідно до закону на підставі договору [13, с. 125].

Згідно з ч. 1 ст. 628 ЦК України [9] зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, що є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Отже, у чинному законодавстві досить чітко закріплено, що зміст цивільно-правового договору пов'язують з його умовами.

Вважаємо, що у Цивільному кодексі України поняття змісту цивільно-правового договору подано у дещо звуженому вигляді. Доцільно було б доповнити ч. 1 ст. 628 Цивільного кодексу України і викласти у наступній редакції: «Зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, що є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства й визначають взаємні права та обов'язки сторін договору».

Умови цивільно-правового договору поділяють на істотні, звичайні та випадкові. Обов'язковість для сторін звичайних умов встановлена відповідно до актів цивільного законодавства, отже, при укладенні цивільно-правового договору їх погодження не є обов'язковим. Так, В.В. Луць виражає думку, що такі умови не потребують обов'язкового узгодження, оскільки вони визначаються у законі чи іншому нормативному акті та стають обов'язковими для сторін внаслідок самого факту укладення договору [14, с. 30].

О.С. Іоффе вказував, що звичайними умовами є умови, наявність чи відсутність яких на факт укладення цивільно-правового договору ніякого впливу не має. Тому відсутня практична необхідність включати звичайні умови у договір, оскільки вони сформульовані у законі чи інших нормативних актах та, погоджуючись укласти такий договір контрагенти цим самим виражають згоду підкоритися таким умовам [15, с. 387–388].

В.Г. Олюха цілком погоджується з О.С. Іоффе, та вказує, що хоч перелік істотних умов цивільно-правового договору міститься в законі, вони набувають конкретного змісту лише в договорі, коли сторони їх погодять. Для звичайних умов характерною ознакою виступає те, що сторони можуть їх навіть не передбачати в договорі, і це не буде породжувати негативних наслідків у вигляді недійсності чи неукладення договору [16, с. 48].

Випадковими вважаються такі умови договору, що погоджені сторонами на відступ від положень диспозитивних норм чи з метою розв'язання питань, які не врегульовані законодавством [17, с. 645]. Такі умови можуть включатися сторонами у цивільно-правовий договір, тому що вони надають їм важливого значення, тобто розглядають сторонами як істотні.

Протягом останнього часу цивілісти виражають думку, що підстави виділення в змісті договору будь-яких інших видів умов, крім істотних, відсутні. Необхідно зазначити, що усі умови цивільно-правового договору є однаково обов'язковими і сторони повинні їх виконувати після укладення договору. У разі відсутності навіть однієї із таких умов договір не може вважатися укладеним. Коли досягнуто згоди стосовно істотних умов, цивільно-правовий договір набирає чинності, навіть у випадку коли взагалі відсутня згадка стосовно будь-яких інших умов.

Висновки. Цивільно-правовий договір потрібно визначати як юридичний акт двох або більше осіб, заснований на їх погоджених діях, виражений у вільному волевиявленні, спрямований на досягнення єдиного правового результату, який полягає у встановленні, зміні і припиненні цивільних прав та обов'язків і зафіксований у встановленій законом формі. Отже, детальний аналіз поняття цивільно-правового договору має доволі важливе наукове та практичне значення.

Список використаних джерел:

1. Зобов'язальне право: теорія і практика: Навч. посібн. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, та інші; За ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 912 с.
2. Бородавський С.О. Поняття договору в літературі та законодавстві. *Нові Цивільний і Кримінальний кодекси – важливий етап кодифікації законодавства України: Матер. наук. – практ. конф.* Івано-Франківськ : Обласна друкарня, 2002. С. 80–83.
3. Сібільов М. Договірне зобов'язання та його виконання. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3 (33–34). С. 414–424 с.
4. Бородавський С. О. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2005. 211 с.
5. Рабінович П.М. Права людини та їх юридичне забезпечення. Київ : 1992. 99 с.
6. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. М.: Госюриздат, 1954. 247 с.
7. Black's Law Dictionary. 5-th editionn. Minn.: St. Paul, 1983. 755 p.
8. Мусияка В. Л. Правовые основы предпринимательской деятельности. Харьков : Юристъ, 1997. 140 с.
9. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.01.2023 р.).
10. Beatson J. Anson's Law Of Contract. 28-th edition. New York: Oxford University Press, 2002. 739 p.
11. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції і система: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 20 с.
12. Советское гражданское право / Под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. Київ : Вища школа, 1977. 477 с.
13. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. Москва : Госюриздат, 1958. 183 с.
14. Луць В. В. Контракты у підприємницькій діяльності. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 560 с.
15. Иоффе О. С. Обязательственное право. Москва : Юр. лит. 1975. 880 с.
16. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2003. 189 с.
17. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Кн. 1. 736 с.

